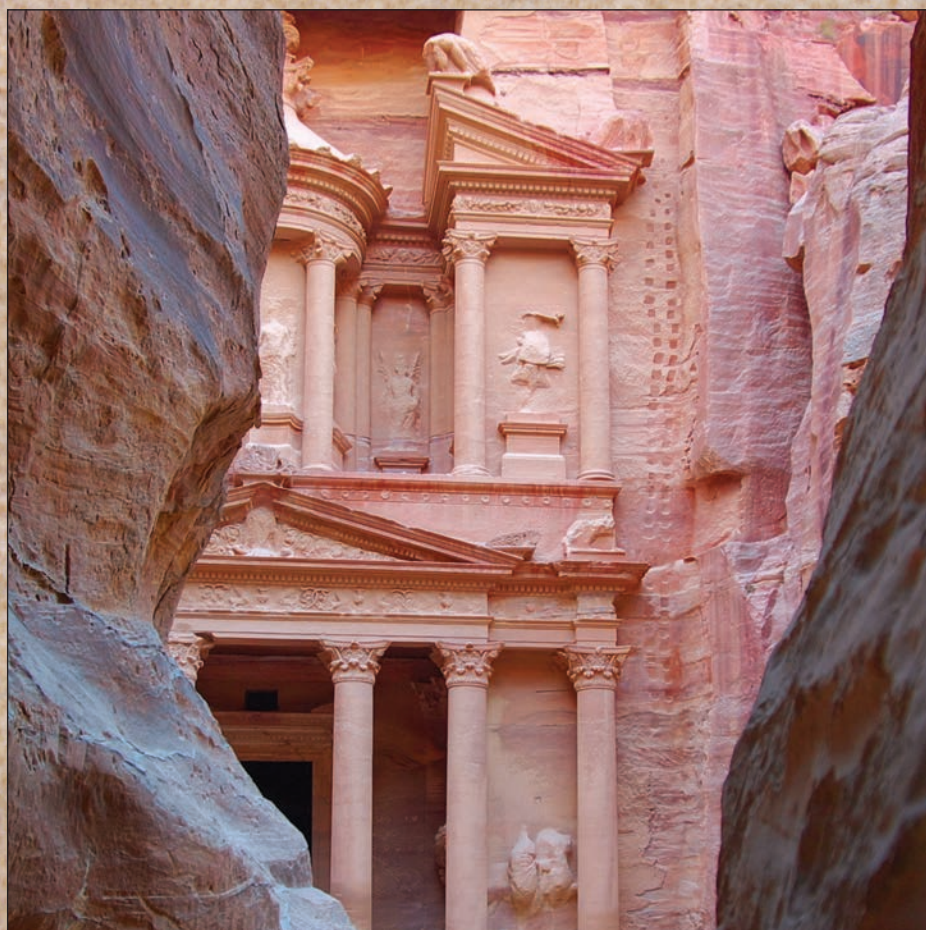

ACTA HISTRIAE
27, 2019, 2

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185 (Print)
ISSN 2591-1767 (Online)

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

27, 2019, 2

KOPER 2019

ISSN 1318-0185 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1767 (Spletna izd.)

UDK/UDC 94(05)

Letnik 27, leto 2019, številka 2

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Aleš Maver, Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Gorazd Bajc, Urška Lampe, Arnela Abdić

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.), Petra Berlot (angl., it.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Založništvo PADRE d.o.o.

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Tempelj Al-Khazneh v Petri, v Jordaniji, prestolnici Nabatejskega kraljestva / Il tempio di El Khasneh a Petra, in Giordania, la capitale del Regno nabateo / Al-Khazneh temple in Petra, Jordan, the capital of the Nabatean Kingdom (Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 30. junija 2019.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Mohammed Al-Nasarat: Ceremonies and Rituals in Nabataeans Society (312 BC – 106 AD).....	199
<i>Cerimonie e riti nella società dei Nabatei (312 A.C. – 106 D.C.)</i>	
<i>Svečanosti in obredi v nabatejski družbi (312 BC – 106 AD)</i>	

Simon Malmenvall: »Latinsko–grški« (katoliško–pravoslavni) odnosi v jeruzalemskem kraljestvu: primer potopisa staroruskega igumana Danijela	233
<i>Le relazioni tra «latini e greci» (cattolici e ortodossi) nel Regno di Gerusalemme: il diario di viaggio del igumeno Daniele della Terra dei Rus'</i>	
<i>»Latin–Greek« (Catholic–East Orthodox) Relations in the Kingdom of Jerusalem: The Case of the Travel Diary of Hegumen Daniel from Rus'</i>	

Agustí Alcoberro: From Barcelona to Timișoara and Belgrade – with stops in Vienna. Exiles from the War of the Spanish Succession (1702–1714) to the Ottoman–Venetian war (1714–1718)	255
<i>Da Barcelona a Timișoara e Belgrado, con fermate a Vienna. L'esilio dalla guerra di successione Spagnola (1702–1714) alla guerra Turco–Veneziana (1714–1718)</i>	
<i>Iz Barcelone do Temišvara in Beograda – s postanki na Dunaju. Izgnanci med špansko nasledstveno vojno (1702–1714) in beneško–avstrijsko turško vojno (1714–1718)</i>	

Andrej Rahten: Šentiljska šola med dvema državama. Prekrat v luči šolske kronike Silvestra Košutnika	279
<i>La scuola di Šentilj tra due stati. Il rovesciamento del potere alla luce della cronaca scolastica di Silvester Košutnik</i>	
<i>The School of Šentilj between the Two States. The Overturn as Reported in the School Chronicle of Silvester Košutnik</i>	

Gregor Novak: Mariborski župani in pot do uspešne elektrifikacije mesta	297
<i>I sindaci di Maribor e il percorso di successo dell'elettrificazione cittadina</i>	
<i>Mayors of Maribor and the Way to Successful Electrification of the City</i>	
Andreja Valič Zver: Jože Pučnik: dialog z Ljubom Sircem	315
<i>Jože Pučnik: dialogo con Ljubo Sirc</i>	
<i>Jože Pučnik: Dialogue with Ljubo Sirc</i>	
Dejan Jović: Interpretiranje „Domovinskog rata“ (1991–1995) u procesu rekonstruiranja hrvatskog nacionalnog identiteta	341
<i>L'interpretazione della «Guerra patriottica» (1991–1995) nel processo di ricostruzione dell'identità nazionale croata</i>	
<i>Interpreting the “Homeland War” (1991–1995) and Re-Construction of Croatian National Identity</i>	
 Navodila avtorjem	 359
<i>Istruzioni per gli autori</i>	362
<i>Instructions to authors</i>	366

ŠENTILJSKA ŠOLA MED DVEMA DRŽAVAMA. PREVRAT V LUČI ŠOLSKE KRONIKE SILVESTRA KOŠUTNIKA

Andrej RAHTEN

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije in znanosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: andrej.rahten@zrc-sazu.si

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: andrej.rahten@um.si

IZVLEČEK

V članku je predstavljeno dogajanje na šoli v Šentilju v Slovenskih goricah v času prehoda iz habsburške monarhije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Temeljni vir je kronika, ki jo je napisal učitelj na šentiljski šoli Silvester Košutnik. Košutnikovo besedilo ni zgolj kronološki prikaz dogajanja na šoli tik ob slovensko-nemški narodnostni meji, ampak gre tudi za svojevrstno politično izpoved v prelomnem obdobju narodne zgodovine.

Ključne besede: Šentilj, šolstvo, habsburška monarhija, Jugoslavija, nacionalizem

LA SCUOLA DI ŠENTILJ TRA DUE STATI. IL ROVESCIMENTO DEL POTERE ALLA LUCE DELLA CRONACA SCOLASTICA DI SILVESTER KOŠUTNIK

SINTESI

L'articolo presenta gli eventi presso la scuola a Šentilj nelle Slovenske gorice durante il passaggio della Monarchia Asburgica al Regno dei Serbi, Croati e Sloveni. La fonte principale è la cronistoria scritta da Silvester Košutnik, insegnante della scuola locale di Šentilj. Il suo testo non è solamente un resoconto cronologico di ciò che accadde nella scuola nei pressi del confine etnico sloveno-tedesco, bensì anche una specie di resoconto politico del periodo di svolta della storia nazionale.

Parole chiave: Šentilj, educazione, Monarchia Asburgica, Jugoslavia, nazionalismo

UVOD¹

Šolske kronike niso samo pomemben vir za zgodovino šolstva, ampak so lahko tudi zanimivo pričevanje o širšem družbenem dogajanju (Ostaneck, 1953). To velja tudi za raziskovanje okoliščin in posledic prevrata, ki je pred stoletjem ob nastajanju jugoslovanske države zaznamoval življenje slovenskega prebivalstva. Na to je nedavno na simpoziju Slovenske matice o prelomnem letu 1918 opozoril tudi Andrej Studen, ko je predstavil razmere na nekaterih spodnještajerskih šolah na prehodu iz habsburške monarhije v novi državni okvir.

Še posebej zanimivo je opazovati dogajanje na obmejnem območju, kar kaže primer Šentilja v Slovenskih goricah, ki je predmet tega prispevka. Šentilj (takrat Št. Ilj ali Sv. Ilj) je na prelomu stoletja postal prizorišče silovitega tekmovanja za prevlado ob nemško-slovenski narodnostni meji, čemur je širšo analizo namenil pred poldrugim desetletjem že Pieter Judson. Dogajanje v Šentilju je postavil v širši kontekst delovanja »aktivistov na jezikovnih mejah imperialne Avstrije«, pri tem pa opozoril tudi na razhajanja med politično publicistiko in dejanskim stanjem, kot ga odražajo viri (Judson, 2006, 100–140). Pričujoči članek je zamišljen kot neke vrste nadaljevanje omenjene zgodbe, pri čemer je kot temeljni vir uporabljena šolska kronika. Posebej za prevratno dobo jo je napisal Silvester Košutnik, v začetku junija 1929 pa izročil Janku Mačkovšku (NUK, OJM, ŠŠK), enemu vodilnih poznavalcev razmer ob severni slovenski meji. Košutnikova kronika je sicer kot pomemben vir omenjena že v knjižici, izdani ob 190-letnici šentiljske šole (Šeško, 1977, 18). A omenjena knjižica vsebuje splošni pregled zgodovine šole, medtem ko je Košutnikova kronika v celoti posvečena dogajanju v prevratni dobi, zato so ta predstavljena podrobneje.

ŽIVLJENJSKA POT AVTORJA ŠOLSKE KRONIKE

O Silvestru Košutniku, avtorju šolske kronike, ki je glavni vir pričujoče razprave, sta se v Arhivu Slovenskega biografskega leksikona ohranila dva krajša življenjepisa. Prvi je izpod peresa njegovega sina Silvestra Košutnika, sicer znanega lutkarja.² Drugega pa je sestavil literarni zgodovinar na ljubljanski filozofski fakulteti Miran Hladnik.³ Čeprav si je glavni urednik leksikona Jože Munda dopisoval s Košutnikom mlajšim in napovedoval izid članka, do objave v temeljni slovenski biografski seriji

1 Članek je nastal v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom* ter v okviru projekta J6-9354 *Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države*, ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije – ARRS.

2 ASBL, OMSK, Silvester Košutnik ml., *Življenjepis Silvestra Košutnika st. Na mapi je Košutnik označen kot književnik*.

3 ASBL, OMSK, Miran Hladnik, *Življenjepis Silvestra Košutnika*.

ni prišlo.⁴ Družinsko zgodovino učiteljskega rodu Košutnikovih, ki je izviral s Koroškega, je tako najbolj podrobno raziskal Dušan Košutnik, sin Silvestra Košutnika mlajšega (Košutnik, 2010). V publikacijo, izdano v samozaložbi, je pritegnil precej zanimivih virov, ki jih je zbral v zasebnem arhivu.

Silvester Košutnik starejši se je rodil 30. decembra 1874 v Škednju pri Špitaliču. Bil je nezakonski sin Antonije Podergajs, ki ga je nato uradno posvojil njen mož Franc Košutnik. Tako je Silvester postal član stare učiteljske družine: njegov oče Franc je bil učitelj v Sv. Jerneju pri Ločah in v Špitaliču ter nadučitelj v Dramljah, s pedagoškim delom pa sta se ukvarjala že tudi ded Anton in praded Mihael. Osnovno šolo je Silvester obiskoval v Dramljah, se nekaj časa šolal na celjski gimnaziji, v Mariboru pa je hodil od leta 1890 na učiteljsišče. Njegovo prvo službeno mesto učitelja je bilo prav v Šentilju.⁵ Takrat še ni vedel, da ga bo moral kmalu zapustiti, a da bo hkrati tudi njegovo zadnje.

Šola v Šentilju je bila ustanovljena že leta 1787, za časa cesarja Jožefa II.⁶ Tri leta pred tem je Šentilj namreč postal samostojna župnija s stalnim duhovnikom, nakar so cerkveniški hiši prizidali na južni strani učilnico. Leta 1867, ko je habsburška monarhija dobila dualistično ureditev, so enorazredno šolo začeli dograjevati in čez dve leti je bila razširjena do te mere, da so jo lahko preoblikovali v dvorazrednico. V skladu z doktrino, ki jo je zagovarjal že Jožef II., je bil v šolah učni jezik dolgo časa zgolj nemški, kar je veljalo tudi za šentiljsko. Toda po zaslugi konkordata iz leta 1855 in ukrepov lavantinskega škofa Antona Martina Slomška, ki je dosegel priključitev slovenskih krajev ob severni jezikovni meji svoji škofiji (Bele & Ravnikar, 2017, 754–755), se je tudi na šentiljski šoli postopno le uveljavila slovenščina. Leta 1881 je šola dobila tudi knjižnico, kjer so bile jedro slovenskega fonda knjige Mohorjeve družbe (Šeško, 1977, 7–11).

Šolska reforma, sprejeta leta 1869, je z uvedbo splošne osemletne šolske obveznosti in prenosom nadzorstva s cerkvenih na posvetne oblasti močno vplivala tudi na razvoj šentiljske šole (Melik, 1970, 631). Razmerje med številom šoloobveznih otrok in tistih, ki so pouk dejansko obiskovali, se je močno prevesilo na stran slednjih. Leta 1869 je bilo število obeh skupin še približno izenačeno, leta 1875 je šolo obiskovalo 71 % šoloobveznih otrok, na prelomu stoletja 80 %, že od leta 1905 pa je bila obiskanost 100 %. Z naraščanjem števila učencev se je leta 1882 šola preoblikovala v trirazrednico, leta 1888 pa se je razširila v štirirazrednico (Šeško, 1977, 10–11, 16). Toda že naslednje leto je dobila dotedanja slovenska šola v Šentilju resno konkurenco z ustanovitvijo nemške.

Nastanek nemške šole, ki je bila sprva zgolj enorazrednica, je treba ocenjevati v kontekstu splošne polarizacije, ki je zajela Spodnjo Štajersko konec 19. stoletja

4 DADK, Mundovo pismo Silvestru Košutniku ml., 27. 12. 1979; ASBL, OMSK, pismo Silvestra Košutnika ml. Mundi, 2. 5. 1980; Mundovo pismo Silvestru Košutniku ml., 7. 5. 1980.

5 DADK, Roman Košutnik, Življenjepis Silvestra Košutnika.

6 SŠM, MOŠŠ, Adam Sardoč, Zgodovina šentiljske šole, 1939, tipkopis. Zahvaljujem se Branku Šuštarju za pomoč pri iskanju gradiv v muzeju.

(Cvirn, 1997, 148–241). Poleg klasičnega političnega boja med strankami je bilo zelo pomembno zlasti delovanje zasebne šolske organizacije *Deutscher Schulverein*, ki je bila ustanovljena leta 1880 na Dunaju in je usmerila svoje delovanje zlasti na mešana češko-nemška in slovensko-češka etnična območja (Drobesch, 1992). Devet let kasneje pa se ji je pridružila sestrška organizacija *Südmark*, specializirana za kupovanje zemljiške posesti in naseljevanje nemških kolonistov (Vovko, 1999, 432). Povod za njeno ustanovitev naj bi bil prav primer enega od nemških kmetov na območju Šentilja, ki mu je grozila izguba posesti. Zanj je slišal učiteljski aktivist Joseph Feichtinger iz Gradca in dal nato tudi pobudo, da se oblikuje nova organizacija (Judson, 2006, 108–109). Nemška kolonizacija pod okriljem *Südmark* je sprožila silovit odgovor slovenskih narodnjakov, ki so v Šentilju videli kar »slovenske Termopile« in »slovenski Port Artur«.⁷

Schulverein je v Šentilju najprej kupil gostilno nad železniškim predorom, ležečo ob državni cesti, ter jo preuredil v učilnico. Kot lahko preberemo v Košutnikovih kroniki, *Schulvereinova* nemška šola ob sami ustanovitvi še ni pomenila resnejše grožnje zagovornikom slovenstva v Šentilju: »Slovenstvo je takrat stalo tukaj še na trdnih nogah, in marsikomur je bila nemška učilnica trn v peti, sosebno ker je bila nekak signal za pričetek narodnostnega boja in je dobila znana slovenska miroljubnost z njo prvi neljubi sunek.« Kljub temu je že prvo leto šola lahko vpisala 46 učencev, naslednje leto pa kar 64. Večinoma je šlo za otroke viničarjev, kar je po Košutnikovem mnenju dokazovalo, da so k visokemu vpisu pripomogle »razne ugodnosti«, ki so prišle prav revnejšim staršem. Število vpisanih otrok, med katerimi naj bi bilo »pristnih« Nemcev bore malo, je hitro naraščalo, zato je leta 1893 šola postala dvorazredna (NUK, OJM, ŠŠK, 4). Tri leta prej se je v Šentilju pri uradnem štetju od okoli 700 prebivalcev izreklo za nemški občevalni jezik 49 %, za slovenski pa 51 % (Judson, 2006, 139).

Košutnik je prvič prišel službovat v Šentilj leta 1894. Kmalu se je lahko na lastne moči prepričal o pomenu tega kraja v slovensko-nemški politični tekmi. Šentiljska občina je bila od leta 1886, ko je v sosednjem Mariboru nastopil z županskim mandatom Aleksander Nagy (Skitek, 2017, 881), v rokah nemških nacionalcev, ki so prevladovali tudi v krajevnem šolskem svetu. Župan Egon Pistor je bil od leta 1892 tudi član okrajnega šolskega sveta, zavihtel pa se je tudi v upravni odbor *Südmark*. Pod njegovim vplivom je nastala pobuda, da se zasebno nemško dvorazrednico združi s slovensko šolo. Toda takšno spremembo je bilo možno izvesti samo na podlagi glasovanja vseh davkoplačevalcev in staršev šoloobveznih otrok v všolanih občinah, v tem primeru Šentilja, Ceršaka, Cirknice, Dobrenja in Selnice ob Muri. A glasovanje leta 1896 se je za nemške pobudnike končalo slabo (Šeško, 1977, 12).

Nemški neuspeh gre pripisati predvsem neumornemu delovanju dolgoletnega šentiljskega župnika Matije Kelemine, »apostola obmejnih Slovencev«. V Šentilju

7 NŠAM, PŽ, Zgodovinski opis cerkve in župnije Sv. Ilj v Slov[enskih] gor[icah] (dalje: NŠAM, PŽ, Zgodovina šentiljske župnije), 26. Zahvaljujem se Lilijani Urlep iz Nadškofijskega arhiva Maribor za pomoč pri iskanju gradiva o šentiljski župniji.

je kot župnik deloval kar 22 let, od leta 1887 do 1909. Bil je odločen nasprotnik nemškega nacionalizma. S svojim posredovanjem je preprečil namero, da bi se v šentiljski cerkvi uvedle nemške pridige.⁸ Poleg posojilnice je ustanovil tudi Kmečko bralno društvo, v katerem so se od leta 1892 zbirali predvsem mlajši slovenski narodnjaki (Šeško, 2013, 61). V okviru bralnega društva je Košutnik ob podpori Kelemine in nadučitelja Karla Zorka ustanovil mešani pevski zbor, saj je bil odličen pevec in nadarjen glasbenik. S svojim delovanjem na kulturnopolitičnem področju se je Košutnik močno zameril šentiljskim Nemcem, ki so leta 1897 dosegli njegovo premestitev.⁹ Do leta 1899 je služboval v Brezju pri Mariboru, nato pa je bil za sedem let premeščen v Razbor nad Šoštanjem. Nevesto Rozo Hauc si je našel v Ceršaku, kjer je bil njen stric Anton župan. Leta 1906 je bil napoten v Topolšico pri Šoštanju (Košutnik, 2010, 31–34, 55–56).

Leta pred prvo svetovno vojno veljajo tudi za najbolj plodovita, ko gre za Košutnikovo literarno ustvarjanje. Veljal je sprva predvsem za mojstra šaljivih pesmi in črtic. Pošiljal jih je med drugim tudi Zofki Kvedrovi za objavo v *Domačem prijatelju*. Kot ji je hudomušno zaupal na eni od razglednic, poslanih iz Topolšice, so bile tako prislužene krone za »učitelje najboljša regulacija plač«.¹⁰ Prevedel in priredil je tudi precej popularnih pustolovskih, zgodovinskih in poučnih besedil, ki jih je pisal po naročilu znanega ljubljanskega založnika Antona Turka. Pri nekaterih, kot je bila knjiga o prvi balkanski vojni, je mogoče razbrati tudi njegove precejšnje simpatije do južnoslovanskega povezovanja (Košutnik, 1913). Že ob svojem prvem bivanju v Šentilju se je učil cirilico. Razmišljal je celo, da bi se odpravil v Bosno in Hercegovino, a se za selitev ni odločil (Košutnik, 2010, 31). V Topolšici je ostal nameščen vse do prevrata in nastanka jugoslovanske države.

NARODNOSTNI BOJ V ŠENTILJU NA PREDVEČER PRVE SVETOVNE VOJNE

Na prelomu stoletja so se slovensko-nemška nasprotja v Šentilju močno zaostila. Nemci so dosegli velik uspeh leta 1901, ko je nemška šola s sklepom štajerskega deželnega šolskega sveta v Gradcu postala javna in je njeno financiranje prevzela občina. Če je nemška šola imela leta 1890 še 64 učencev, je bilo leta 1901 njihovo število že 103. Nemcem je v tem času prav prišlo tudi imenovanje novega nadučitelja Fortunata Sadúja na slovenski šoli, ko je leta 1899 umrl narodno zavedni vodja šole Zorko. Sadú je ob podpori krajevnega šolskega sveta, kjer so bili Slovenci v manjšini, tudi slovensko šolo postopno prikril po nemških načrtih. To se je kazalo že na zunaj. Na vzhodni strani poslopja, obrnjeni k državni cesti in železnici, je dominiral napis *Schule St. Egydi*. Slovenski napis pa je bil nameščen na manj ugledni, južni strani. Vse označitve razredov in napisi na hodnikih so bili v gotici. Tudi šolski pečat je bil samo v nemščini in ne običajni dvojezični. Na predvečer prve svetovne vojne je bil tako na slovenski

8 NŠAM, PŽ, Zgodovina šentiljske župnije, 23.

9 DADK, Anton Šeško, Življenjepis Silvestra Košutnika.

10 NUK, ZZK, Košutnikova razglednica za Kvedrovo, 7. 6. 1913.

šoli, ki je bila od leta 1905 petrazredna, pouk samo v prvem in drugem razredu v celoti v slovenščini. Že v drugem razredu so se otroci morali učiti pisati gotico, v tretjem zapisovati posamezne nemške besede, v četrtem pa so že brali krajše sestavke iz nemške vadnice za slovenske šole. V petem razredu, ki si ga je praviloma pridržal osebno Sadů, je potekal pouk pretežno v nemščini (Šeško, 1977, 12–13, 17).

Kljub nemškim uspehom na šolskem področju se je v začetku 20. stoletja slovenska stranka v šentiljski občini okrepila. Župan je tako leta 1906 postal Slovenec Franc Thaler. Toda nemški nacionalizem se je krepil še naprej in dobil nove pospeške z načrtno kolonizacijo. Cilj je bil, da se z germanizacijo Šentilja Maribor na severu ozemeljsko naveže na strnjeno nemško narodnostno posest. Ali kot so ugotavljali slovenski narodnjaki: če bi padel Šentilj, bi bil dokončno izgubljen tudi Maribor, kjer se je prav tako krepila narodna diferenciacija (Jenuš, 2017, 902), zato je treba na vsak način zaustaviti nemška prizadevanja v Šentilju. To je bila očitno pomembna motivacija tudi za Evalda Vračka, ki je pomladi 1909 na mestu šentiljskega župnika nasledil Kelemino, ker je slednjega zadela kap in svoje funkcije ni mogel več opravljati. V okolici Laškega rojeni Vračko je izhajal iz učiteljske družine in je bil nemško vzgojen, saj je bila mati nemškega rodu. A na mariborski višji gimnaziji se je začel družiti s slovenskimi narodno usmerjenimi dijaki.¹¹ Po vstopu v politično življenje je postal eden glavnih predstavnikov bojevitve generacije štajerskih katoliških narodnjakov, kamor so sodili tudi Anton Korošec, Josip Hohnjec in Franc Gomilšek. Svoja načela je kot priznan govornik razglašal na številnih shodih, zaradi odločnega nasprotovanja delovanju nemških društev *Schulverein* in *Südmark* pa si je prislužil naziv »šentiljski lev«.¹²

Med pripravi na občinske volitve 27. januarja 1910 sta se obe strani posluževali precej kreativnih metod, med drugim tudi prilagajanja volilnih imenikov. Med novimi volivci se je tako znašel celo vodja Nemške ljudske stranke za Štajersko Paul Hofmann von Wellenhof (Cvirn, 1993, 93–99). Volitve so potekale v ostrem mrazu in ob obilnih snežnih padavinah ter v znamenju odmevne slovensko-nemške napetosti (Hazemali, Matjašič Friš, Šela & Schmidt Krajnc, 2018, 161). Toda slovenska stranka je kljub težkim razmeram mobilizirala vse, kar je bilo možno. Volitev se je tako udeležil celo že hudo bolni in onemogli nekdanji župnik Kelemina, ki so ga na volišče pripeljali v ostrem mrazu na saneh, da je še zadnjič oddal glas za slovensko stranko.¹³ Izid je bil izjemno tesen, še zlasti v drugem volilnem razredu. Slovenski narodnjaki so tam sprva vodili 15 : 14, a je tik pred zaprtjem volišča prišel volit pooblaščenec petnajstega nemškega volivca iz Špilja. Sicer je bilo po pričevanju Vračkovega strankarskega somišljenika Franja Žebota dogovorjeno, da volilna komisija omenjenemu pooblaščenцу ne bo pustila glasovati, češ da ga ne pozna, a se je zanj zavzel njen predsednik, župan Thaler. Tako je tudi nemška stranka dobila 15 glasov in na koncu je zastopnike drugega razreda moral odločiti žreb. Podobno se je zgodilo glede izvolitve župana. Žrebala je slovenska šolarka in izvlekla listič s Thalerjevim imenom. Kljub zmagi nemške stranke

11 ASBL, OMEV, Gradivo za življenjepisa Evalda Vračka.

12 NŠAM, PŽ, Zgodovina šentiljske župnije, 24–25.

13 NŠAM, PŽ, Zgodovina šentiljske župnije, 23.

je torej ostal župan slovenski narodnjak, čeprav je bil izvoljen zahvaljujoč – žrebu (Žebot, 1939, 5).

Privrženci nemške stranke pa so ohranili premoč v krajevnem šolskem svetu, pri čemer so bili po Košutnikovem pričevanju pripravljeni v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno slovenskim članom prepustiti predsedniško funkcijo. Razlog pa je bil bolj pragmatične narave: načelnik sveta namreč ni imel glasovalne pravice, razen če bi bil rezultat glasovanja neodločen, kar pa je spet preprečevala nemška večina (NUK, OJM, ŠŠK, 13). Nadaljevala se je intenzivna agitacija za povečanje vpisa na nemško šolo, ki se je jeseni 1912 razširila v trirazrednico. Košutnik je v kroniki opisal, kako so morali slovenski starši vlagati uradne, kolkovane prošnje na okrajni šolski svet v Mariboru, če so želeli vpisati svoje otroke na slovensko šolo. Nasprotno pa je za vpis na nemško zadostovala zgolj odločitev načelnika krajevnega šolskega sveta, pri tem pa se sploh ni gledalo, ali so bili otroci nemškega ali slovenskega porekla: »Začetniki so se s silo izganjali iz slovenske šole v nemško, in če so se stariši protivili takemu početju, dobili so stereotipen: ‚Tukaj nimamo prostora!‘« Iz Košutnikovih navedb je razvidno, da so bili otroci na slovenski šoli v marsičem prikrajšani. To se je kazalo tudi pri božičnem obdarovanju, ko so otroci na nemški šoli dobivali bogata darila iz cele Avstrije in celo Nemčije. Tako so leta 1898 razdelili mednje 22 parov čevljev, 13 hlač, 13 suknjičev, 18 kosov sukna za dekliske obleke, 36 robcev in razne učne pripomočke, da ne govorimo o pecivu (NUK, OJM, ŠŠK, 2). Otroci na slovenski šoli so prvo božičnico praznovali šele leta 1909, ko je sredstva za njihovo obdaritev zbrala Ciril-Methodova družba (Šeško, 1977, 14).

Agresivnost obmejnega nemškega nacionalizma je sicer prišla do izraza tudi v bližnji občini Ceršak, od koder so otroci sicer hodili v tri do štiri kilometre oddaljeno šentiljsko šolo (Vovko, 1999, 438–439). Deželni šolski svet v Gradcu bi bil sicer pripravljen podpreti ustanovitev nove, seveda nemške šole v Ceršaku, a občinsko vodstvo, ki je bilo v slovenskih rokah, zanj ni hotelo zaprositi. Na koncu je *Schulverein* vzel v najem Zechnerjevo vilo in jo do jeseni 1910 spremenil v zasebno enorazredno šolo. Toda prebivalstvo Ceršaka je kljub oddaljenosti ostalo zvesto javni šoli v Šentilju, discipline pa menda niso bili pripravljeni kršiti »niti pristni Nemci, priseljeni v Ceršak«. Izjema so bile le nekatere revnejše družine, a tudi z njimi šola ni presegla vpisa 10 do 15 otrok. V *Schulvereinu* so to vrzel želeli zakrpati s financiranjem naseljevanja dunajskih sirot, da bi tako umetno dvignili število vpisanih. A tudi to se ni posrečilo, saj domačini na ta način pripeljanih otrok niso hoteli integrirati v svoje okolje. Če k temu dodamo še problem učiteljskega kadra, ki se je pogosto menjaval, je bil neuspeh nemških nacionalistov v Ceršaku očiten (NUK, OJM, ŠŠK, 6).

Po Košutnikovem pričevanju je bil odnos nemških učiteljev do slovenskih otrok pogosto podcenjevalen, tolerirali so njihovo odsotnost od pouka in sploh zanemarjali njihovo vzgojo. Posledično so se pojavljali primeri pokroviteljskih ocen, »najbolj pa zabavljanje črez zabite Slovence in poveličevanje Nemcev in njihove kulture«. Toda razmere na šoli so bile zgolj eden od problemov, s katerimi se je soočala slovenska skupnost na območju šentiljske šole. Večinoma je šlo za revne viničarske družine, ki so bile podvržene številnim pritiskom nemških sosedov. Občutek nemoči se je krepil: »Ljudstvo slov[enske] narodnosti je godrnjalo in kritikovalo, a ni si moglo pomagati;

trpelo je naprej, ali pa polagoma prehajalo k nasprotniku in tlačitelju, pri katerem je bil vsak posameznik iz zgolj političnih ozirov sprejet z odprtimi rokami. Odpuščeni so mu bili vsi prejšnji grehi – manjši bodoči enako – in bil je deležen vseh ugodnosti, ki jih je užival Nemec iz sklede gole politike ali materijelnega dobrobita.« Toda za vabljivimi ponudbami so prihajala tudi razočaranja: »Kmetija za kmetijo je prešla v tuje, nemške roke; z dobrimi ponudbami in z zvijačo ter vstrajnim prigovarjanjem se je doseglo mnogo, nekaj pa tlačeni in zapeljani domačini niso imeli več tiste korenitosti, s katero so se bili lahko ponašali njihovi predniki; v neredkih slučajih pa je pomagala še dobra in obila vinska kapljica!« (NUK, OJM, ŠŠK, 3).

Po Košutnikovem mnenju se je nemška kolonizacija v letih pred prvo svetovno vojno samo še stopnjevala. Apetiti nemškonacionalnih ideologov so naraščali in Šentilj ni pomenil več zgolj bitke za povezavo med Špiljem in Mariborom, ampak je postajal pomembna predpostavka nemškega prodora na Trst in Jadransko morje. Če je bila kolonizacija sprva omejena na Nemce iz bližnje prekmurske okolice ali pa na upokojene cesarsko-kraljeve uradnike, je dobila bolj sistematičen značaj, ko so se v Slovenske gorice ob podpori *Südmark* začeli naseljevati predvsem kmetje iz Württemberga. Do začetka poletja 1914 je *Südmark* na obmejno območje na Štajerskem naselila 75 družin, skupaj skoraj 450 ljudi. Večinoma so bili kolonisti preseljeni na nekdanje posesti Slovencev na ozemlju Šentilja in okolice (Cvirn, 1997, 305).

Toda velikopotezno zastavljena kolonizacija le ni potekala brez težav. Težko je bilo najti dovolj kandidatov, ki bi ustrezali kriterijem za naselitev v Slovenskih goricah: morali so biti »dobri Nemci«, poznati vsaj nekaj veščin vinogradništva in seveda biti pripravljeni na selitev na jug. Teh pa v habsburški monarhiji ni bilo dovolj, zato so jih novačili tudi iz nemškega cesarstva. Povečan interes za nakup je povišal cene zemljišč v Slovenskih goricah. Pojavljala so se trenja med katoliškimi in protestantskimi zagovorniki kolonizacije. Ideologi iz vodstva *Südmark* so dajali prednost protestantom, pri čemer je bil eden od glavnih razlogov v tem, da so tudi nemški katoličani večkrat padli pod vpliv slovenskih duhovnikov (Judson, 2006, 100–106, 115–119). Ofenzivo *Südmark* pa je vedno bolj uspešno dopolnjevalo tudi delovanje stranke, ki se je sprva oblikovala okoli »Nemcem prijaznega« ptujskega glasila Štajerc, nato pa hitro začela širiti svojo mrežo na jugu dežele (Cvirn, 1997, 305–307).

Košutnik je kolonistom iz Württemberga priznaval, »da so izvrstni poljedelci in vstrajni ter trezni delavci, ki so bili pri takratnih razmerah za tukajšnji slovenski življenjski res najnevarnejši element«. Menil je, da je prevlado nemškega etničnega elementa v Šentilju zaustavil zgolj izbruh vojne: »Nekaj mirnih let še, ali drugačen izid vojne – in slovenskega Sv. Ilja bi ne bilo več, z njim pa tudi ne več slovenske šole.« Po Košutnikovem mnenju naj bi o tem pričalo tudi dejstvo, da so vse najstarejše in najvažnejše akte iz novejšega časa slovenske šole že hranili v arhivu nemške (NUK, OJM, ŠŠK, 3).

Kot je opozoril že Judson, pa vsaj uradni statistični podatki niso odražali uspehov nemške kolonizacijske politike. Celo nasprotno, v Šentilju je zaznati konstantno upadanje števila nemško govorečih prebivalcev. Leta 1900 se je v Šentilju pri uradnem štetju od 715 prebivalcev izreklo za slovenski občevalni jezik 71 %, za nemški pa 29 %. Deset let kasneje, ob zadnjem tovrstnem štetju v habsburški monarhiji pa je bilo to razmerje

med 784 Šentiljčani že 84 : 16 % v korist slovenskega jezika. Uradna statistika je takrat tam prvič zaznala tudi prisotnost protestantov, a so ti v dominantno katoliškem okolju predstavljali zgolj 1,4 % prebivalstva (Judson, 2006, 139). Vtis, ki ga je dajala agresivna propaganda pod zastavo *Südmark*, očitno ni odražal dejanskega stanja na terenu. Tako tudi nacionalistični »podeželski romani« v slogu Rudolfa Hansa Bartscha, ki so prikazovali šentiljske Slovence kot nekakšne barbabe, nemške kolonizatorje pa kot nosilce civilizacije, niso veliko pomagali (Bartsch, 1912; Grdina, 1995, 96–97). Toda mit o šentiljski trdnjavi, ki je tik pred tem, da klone pred silovitim germanskim navalom, je ostal del zgodovinske zavesti. In to v obeh sosednjih državah, ki sta se ob razpadu habsburške monarhije ob številnih drugih sporih konfrontirali tudi zaradi razmejitve na Štajerskem.

NOVI RED V NOVI DRŽAVI

Šentiljska šola danes nosi ime po generalu Rudolfu Maistru, ki se je v zgodovino zapisal predvsem po drzni akciji prevzema oblasti v Mariboru in zasedbi slovenske narodnostne meje na Štajerskem. V elaboratu o slovenski državni meji, ki ga je Maister napisal leta 1919 in se podobno kot Košutnikova kronika nahaja v Mačkovškovi ostalini, najdemo naslednjo generalovo ugotovitev o nalogah oblasti na severu nove države: »Ti geografski deli, ki so jih šteli Nemci že za popolno last so v narodnem oziru še tako rahli, da jih bo mogoče z logičnim in stvarnim delom kmalu pridobiti. Seveda bomo morali tamintam uporabljati sredstva, katerih smo se naučili od Nemcev in Madjarov v enakih slučajih.«¹⁴ Prav usoda nemške šole v Šentilju po prevratu priča o tem, da so se Slovenci od narodnih nasprotnikov res veliko naučili. Ali kakor se je izrazil Košutnik: »Z novo državo je moral tudi glede šolstva nastati novi red.« (NUK, OJM, ŠŠK, 7).

Košutnik je bil med vojno vpoklican kot rezervist, a je bil zaradi močne kratkovidnosti kmalu odpuščen. Družinsko izročilo pravi, da si je med vadbo strgal hlače, nato pa ga je menda komisija, ki jo je vodil Maister, oprostila nadaljnega služenja. Odšel je spet v Topolšico in nato do konca vojne zbiral medenino in železo za topove ter stebila kopriv za tekstil (Košutnik, 2010, 42). Precej slabše jo je odnesel Vračko, ki so ga zaradi domnevnega »srbofilizma« poleti 1914 zaprli v Gradcu. Preiskava ga je doletela, ker je na prižnici branil nedolžnost jareninskega kaplana Ivana Razbornika, obtoženega zastrupljanja vode (Čuček & Moll, 2006, 23–26). A kot lahko zasledimo v zgodovini šentiljske župnije, je ob koncu prve svetovne vojne Vračko le doživel veliko zadoščenje: »Meseca avgusta 1914 je bil župnik Evald Vračko zaprt zaradi srbofilstva, 24. novembra 1918 pa je vihrala na cerkvenem stolpu srbska zastava in po slavnosti so se župniku poklonili srbski častniki. To je usoda zgodovine!«¹⁵

14 NUK, OJM, Rudolf Maister, Slovenska državna meja, rokopis.

15 NŠAM, PŽ, Zgodovina šentiljske župnije, 25–26. Očitno je ta zgodba znana tudi v Srbiji. Poleti 1918 so se z veleposlaništvu Republike Srbije v Ljubljani namreč obrnili na Pokrajinski arhiv v Mariboru s prošnjo, če je mogoče najti več podatkov o tem, da je župnik Vračko pozdravil srbske vojake. Slednji so bili pri njem menda pred odhodom na Koroško. OAA, pismo Leopolda Mikca Avberška avtorju, 20. 6. 2019.

Košutnik se je po prevratu prav tako zmagoslavno vrnil v Šentilj in tam 12. maja 1919 nastopil službo kot začasni šolski vodja. To je bil že čas pogajanj na pariški mirovni konferenci, zato je vladala precejšnja negotovost, kje bo potekala bodoča državna meja. Obmejni organi so bili takrat v Špilju, ki ga je Maister zasedel 25. novembra 1918 (Potočnik, 2008, 94). Čeprav je bilo po Košutnikovem spominu gibanje po Šentilju, ki je od Špilja oddaljen le 3 kilometre, precej svobodno, pa ni bilo vzdušje nič kaj sproščeno: »Kljub prostemu kretanju in večjim vojaškim, orožniškim ter finančnostrážnim oddelkom pa vendar nismo mogli prosto dihati, in posebno nas javne nameščence – vštrevši duhovščino – je tlačila neka posebna môra. Nismo namreč bili zasigurani, ali ne bode treba nepričakovano, ponoči ali podnevi, pobegniti, in vsakdo izmed nas je pre-mišljeval, kod in kako se bode za ta eventualni slučaj spravil na varno.« (NUK, OJM, ŠŠK, 8). Podobne skrbi so takrat trle šentiljska duhovnika Vračka in Jakoba Sajovica, sicer učitelja verouka na šoli. V zgodovini šentiljske župnije lahko preberemo, da »so obmejni Slovenci živeli v stalnem strahu, da bodo Maribor in okolico zasedle nemško-avstrijske čete«. Voditelji šentiljskih Slovencev so »bili v strahu, da bodo morali čez noč bežati«. Predvsem so se bali napadov »nemško-koroških tolpe«. ¹⁶

Krajevni nasprotniki iz nemških nacionalnih vrst so bili po prevratu sicer v defenzivi, a Košutnik ni bil zato nič manj pomirjen: »Vse ukrepanje pa se nam je zdelo piškavo, ker smo imeli narodne nasprotnike okroginokrog in se ni vedelo, kako vlogo znajo igrati proti nam. Odkrito rečeno smo se narodnih poturic veliko bolj bali, nego pristnih Nemcev. Vznemirjajoče, vsaki dan se ponavljajoče vesti o nasiljih v drugih krajih, sosebo na Koroškem, niso marsikomur dale ponoči spati, in pri najboljših živcih ter najboljši volji človek ni našel veselja do dela, sosebo če je skoraj na lastni koži okusil ‚dobrote‘ napada avstrijskih podivjanih tolpe, ki so začetkoma maja 1919 prodrle v Slovenjgradec in do bližine Šoštanja.« Po Košutnikovem pričevanju je avstrijska vlada po vaseh in trgih onkraj Mure razdeljevala orožje in strelivo, če bi bilo potrebno posredovati in zasesti Maribor. Vsak dan, tudi ponoči, so se tudi v Šentilju slišali strelji iz pušk, strojnic in topov. Na drugi strani Mure so se nasprotniki krepili: »Bande so bile organizirane, imele so svoje poveljnike in ti so tudi imeli že načrte, kako se jim bo ravnati.« Občasno so krogle prižvižgale tudi v Ceršak in Selnico, ki sta ležala tik ob Muri. Med ljudi se je širil strah, ki ga je težko prikrival tudi Košutnik: »Zdelo se mi je, da skoraj samemu sebi lažem, ko sem bil primoran ostati optimist in pri raznih priložnostih pregovarjati in miriti ljudi, katerih misli in govorice so se vrtele samo o napadu in begu.« Krožile so tudi govorice, da je celo šolsko poslopje minirano, zato si učiteljica prvega razreda sprva sploh ni upala vanj vstopiti (NUK, OJM, ŠŠK, 8–9).

V takem vzdušju je torej sredi maja 1919 nastopil novo službo Košutnik. Namesto deželnega šolskega sveta v Gradcu je imelo sedaj glavno besedo poverjenišvo za uk in bogočastje v Narodni vladi Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani, ki ga je vodil nekdanji štajerski državnozborski poslanec Karel Verstovšek. Ljubljanska vlada je z naredbo 16. novembra 1918 predpisala izključno slovenski učni jezik na vseh ljudskih in meščanskih šolah. Nemščina je bila lahko le neobvezni učni predmet. Za pripadnike

16 NŠAM, PŽ, Zgodovina šentiljske župnije, 26.

manjšin je bilo v naredbi zgolj nedoločno zagotovilo o manjšinskih šolah z državnim jezikom kot obveznim predmetom, a ob pogoju, da je vpisanih dovolj šoloobveznih otrok (Dolenc, 1995, 286). Zakonodaja novih oblasti je bila po prvi svetovni vojni do nemške manjšine dokaj stroga, po mnenju slovenskih Nemcev celo revanšistično obarvana. Stare Avstrije ni bilo več, za slovenske politike je nastopil čas pokritja neporavnanih računov. Košutnik je glede politike novih oblasti v šolski kroniki zapisal: »Takoj se je pričelo s čiščenjem med uradničtvom in učiteljstvom.« (NUK, OJM, ŠŠK, 7).

Štiri mesece po ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so bile v tem duhu izvedene temeljite kadrovske čistke tudi na obeh šentiljskih šolah. S 1. aprilom 1919 so nemško morali zapustiti nadučitelj Emerik Gordon ter učiteljici Maria Maier in Angela Sadú, ki so dobili službo v Avstriji, slovensko pa nadučitelj Fortunat Sadú, ki je bil upokojen. Na slovenski šoli so ostale učiteljice Antonija Raunicher, Josipina Kirar in Ana Zorko. Nemška šola je bila sploh ukinjena, slovenska petorazrednica pa je dobila vzporedni razred z nemškim učnim jezikom. V že pred vojno sporno šolo v Ceršaku se je v šolskem letu 1918/19 vpisalo 21 učencev, a se jih je del že med letom prepisal na nemško v Šentilju (NUK, OJM, ŠŠK, 5–6). Tudi šolo v Ceršaku so nove oblasti že kmalu po prevratu zaprle.

Košutnik je na šentiljski šoli osebno prevzel v svoje roke vodenje nemške vzporednice, ki je bila ob njegovem prihodu nabito polna. Po uradnih navedbah se je vanjo vpisalo 143 učencev. Takoj ob prevzemu poslov se je lotil – po prevratu očitno prioritete – naloge: kako zmanjšati njihovo število. Naredba poverjenštva za uk in bogočastje z dne 30. novembra 1918 je sicer določala, da mora biti za odprtje manjšinskega oddelka vpisanih najmanj 40 učencev (Ostaneč, 1966, 11).

Košutnik je sklical sestanek, ki se ga je poleg treh učiteljic udeležil tudi župnik Vračko. Skupaj so na podlagi imenikov sestavili seznam otrok, »o katerih se je dalo soditi, da bi bili dobro ali vsaj nekoliko zmožni slov[enskega] jezika«. Košutnikovo pričevanje nazorno kaže, kako je potekala slovenizacija šole v novi državi: »Takoj drugi dan se je začelo čiščenje. Ali to ni bila prijetna naloga! Prizadeta deca so prosila, jokala, kričala, oprijemala se klopj, naposled še durij, in v več slučajih je moral razrednik zastaviti svojo telesno silo, da je spravil izbrance v ta ali oni slov[enski] razred, v katerega so ravno ti ali oni sodili; ta radikalna procedura se je v posameznih slučajih nadaljevala še nekaj tednov, dokler se ni število zmanjšalo na 69 otrok.« A za otroke, ki so bili prisilno dodeljeni v slovenske razrede, s tem še ni bilo konec zapletov. Pouk je bil odslej v slovenščini, kar je številnim, navajenim komuniciranja v nemščini, seveda povzročalo težave. Po drugi strani pa so imeli tudi slovenski učitelji probleme pri vzdrževanju avtoritete, saj so jim otroci očitno kljubovali: »Najbolj neprijetna je bila nekaka solidarnost vseh otrok glede nezaupljivosti in neodkritosrčnosti napram učitelju, ki sta rodili tudi precej trmoglavosti.« Postopno so tudi nemški otroci osvojili slovenščino vsaj v govorni obliki in začeli peti slovenske pesmi. Po Košutnikovem prepričanju ni bilo zaznati narodnostnih nasprotij med slovensko in nemško govorečimi otroci, ki so se tudi skupaj igrali (NUK, OJM, ŠŠK, 7–8).

Tudi sicer so bili začetki pouka v novi državi po Košutnikovem pričevanju precej težki. V prvi vrsti je primanjkovalo učnih moči. Menda je po ukinutvi nemške šole

v Šentilju nekje izginil harmonij, podobna usoda pa je doletela tudi njen knjižnični fond (NUK, OJM, ŠŠK, 9). Ker ni bilo dovolj učiteljev, je bil učni program prvo šolsko leto po prevratu precej okrnjen, saj se je šola kadrovsko popolnila šele junija 1919. Poseben problem je bila dotrajanost šolskega poslopja, krajevni šolski svet pa je za leto 1919 kljub inflaciji in druginji namenil za delovanje šole isto vsoto denarja kot 1913. Po Košutnikovem pričevanju je bila slovenska šola v finančnem smislu dolgo močno zapostavljena, kar se je odražalo tudi na slabem stanju stavbe: »Poslopje je začelo naravnost razpadati. Ob prevratu je bila streha kakor po kroglah razstreljena in na par mestih je deževnica tekla takoj skozi tri strope, zapuščajoč na podstrešju, drugem razredu v prvem nadstropju in petem razredu v pritličju posamezne mlake ter tvorjajoč v kleti pravcato jezero. Zidovje je bilo na mnogih mestih že več let brez ometa, tako da se je že kršila opeka – toda apatičnost je trajala naprej in bilo je treba odločne remedure.« (NUK, OJM, ŠŠK, 13). No, na pobudo mariborskega okrajnega glavarja Srečka Lajnsiča je bil konec leta 1919 krajevni šolski svet v stari sestavi razpuščen, novi pa je že odražal politični položaj po prevratu. Tako se je med počitnicami leta 1921 naposled le začela temeljita obnova stavbe. Tudi poslopje nemške šole je predvsem s pomočjo precejšnje Lajnsičeve donacije prešlo pod okrilje občine (NUK, OJM, ŠŠK, 12).

Nekdanji nadučitelj Sadú je kljub prenehanju delovnega razmerja še naprej vztrajal v svojem stanovanju, ki mu je pripadalo v skladu s pogodbo. Na skrivaj je hodil prek meje v Nemško Avstrijo in se nato vračal v Šentilj. Po Košutnikovich navedbah je to trajalo tako dolgo, dokler ga ni nekoč srbski vojak, ko se je Sadú med begom že uspel prebiti na drugo stran meje, »nekoliko obstrelil, mu pripravil večtedenski počitek v graški bolnišnici in mu odrezal povratek« (NUK, OJM, ŠŠK, 9).

Šolsko leto 1919/20 se je kljub odločnim ukrepom novih oblasti začelo z veliko zamudo. Prve štiri tedne je bila namreč šola zaprta zaradi epidemije oslovskega kašlja, nato pa je zmanjkalo kurjave. Košutnik se je moral znajti po svoje, a se je nabava drv in premoga zavlekla. S poukom so tako lahko pričeli šele 29. decembra. Zima je bila tisto leto po Košutnikovem spominu »mokrotno-mrzla«, kar je bil velik problem zlasti za revne otroke iz viničarskih in kočarskih družin. Njihovi starši jim zaradi velike druginje niso mogli priskrbeti ustreznih oblek in obutve, zato številni sploh niso mogli hoditi k pouku. Če k temu dodamo še takratno navado, da so morali otroci pomagati staršem pri domačih opravilih, je jasno, da njihovi učni rezultati niso mogli biti prav impresivni (NUK, OJM, ŠŠK, 10).

Kljub vsem opisanim težavam je skupno število učencev v Šentilju postopno naraščalo. V šolskem letu 1918/19 jih je bilo vpisanih samo 298, naslednje leto pa že 361. Po čistki, ki jo je izvedlo vodstvo šole takoj po prevratu, je bilo sprva število nemških učencev relativno stabilno, nato pa je zaznati postopno upadanje. Tako je bilo v nemško vzporednico v šolskem letu 1918/19 vpisanih 69 nemških otrok, naslednje leto 64, v letu 1920/21 pa jih je Košutnik naštel 53 (NUK, OJM, ŠŠK, 14). Pri tem je med šolskim letom prihajalo tudi do izstopanja učencev, ki ni bilo zanemarljivo. Kot kažejo imeniki nemške paralelke, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor, je vanjo v začetku šolskega leta 1919/20 vstopilo 27 dečkov in 37 deklic. Med letom sta se pridružila še en deček in

ena deklica, izstopilo pa je 7 deklic in 4 dečki. V šolskem letu 1920/21 se je vpisalo 24 dečkov in 29 deklic, med letom sta se pridružila po en deček in deklica, toda izstopilo je 5 dečkov in 6 deklic.¹⁷

Senžermenska pogodba, sklenjena 10. septembra 1919, ki je stopila v veljavo 16. julija 1920, je v 51. členu vsebovala obveznost Kraljevine SHS, da bo zaščitila manjšine, ki se po rasi, jeziku ali veri razlikujejo od večine prebivalstva (Ostanek, 1966, 11). Vendar je nova država priznavala pravice le vsakemu posameznemu pripadniku manjšine, ni pa bila priznana celotna nemška manjšina kot pravna oseba. Po tej pogodbi so dotedanji avstrijski državljani dobili pravico, da v roku enega leta zaprosijo za državljanstvo Kraljevine SHS, svoje nepremičnine na ozemlju Kraljevine SHS pa so lahko obdržali. Pogodba o zaščiti manjšin ni bila vključena ne v *Vidovdansko ustavo* leta 1921 ne v *Oktroirano ustavo* leta 1931, samo 16. člen *Vidovdanske ustave* je manjšinam jamčil pouk v materinem jeziku (Suppan, 1988, 176–179). In to kljub načelnim pogodbenim zagotovitvam velesilam o varovanju manjšinskih pravic v okviru versajskega sistema. Resnici na ljubo, pa Kraljevina SHS s politiko narodnostne homogenizacije med državami Srednje, Vzhodne in Jugovzhodne Evrope tu ni bila nobena izjema (Roter, 1996, 206–208).

Da je slovenizacija nemških šol napredovala, so omogočali tudi nekateri, na prvi pogled manj sporni ukrepi glede ureditve manjšinskega šolstva. To je veljalo tudi za šentiljski nemški oddelek. Kot beremo v Košutnikovi kroniki, so se od leta 1920 lahko šolska spričevala tudi na manjšinskih šolah izdajala samo v slovenščini. Naslednje leto pa je bil sprejet odlok, da je v šolah z nemškim učnim jezikom nemščina še naprej učni jezik, toda pri telovadbi morajo biti povelja v slovenščini (NUK, OJM, ŠŠK, 15).

Oblasti v novi državi so običajno navajale kot razlog za razpuščanje manjšinskih oddelkov nezadostno število učencev nemške narodnosti. 14. novembra 1923 je bila s sklepom Višjega šolskega sveta v Ljubljani določena spodnja meja 30 učencev za odprtje nemške vzporednice na meščanskih šolah, isti cenzus pa je vseboval tudi odlok prosvetnega ministrstva z dne 18. junija 1925 za osnovne šole. 5. decembra 1929 sprejeti *Zakon o narodnih šolah* je prav tako postavil za spodnjo mejo 30 učencev, s tem da je bilo mogoče ob dovoljenju prosvetnega ministra izjemoma odpreti manjšinski oddelek že s samo 25 učenci (Vovko, 1986, 312–314). Pri tem je treba po mnenju Arnolda Suppana zlasti poudariti, da so bili kandidati za vstop v nemške oddelke podvrženi »analizi priimkov«. Lokalne šolske oblasti so namreč preprečevale vpis otrokom, ki so izhajali iz mešanih zakonov, v katerih je bil oče pripadnik državnega naroda, ali pa sploh celo tistim, ki so imeli zgolj slovanske priimke. Ta praksa je bila formalno uzakonjena 18. junija 1925 z uredbo notranjega ministra Svetozarja Pribičevića (Suppan, 1988, 179–181).

Po podatkih, ki jih najdemo v standardni razpravi Andreja Vovka, se nemški pouk na šentiljski šoli ni izvajal že v šolskem letu 1934/35, formalno pa je bil manjšinski oddelek ukinjen v naslednjem (Vovko, 1986, 317). S tem je bil boj za Šentilj, ki se je pred pol stoletja začel v habsburški monarhiji, odločen.

17 PAM, FOŠŠ, Imenika nemškega paralelnega razreda za šolski leti 1919/20 in 1920/21.

Družina Silvestra Košutnika je v novi državi, še zlasti po izbruhu svetovne gospodarske krize živela v velikem pomanjkanju. Šolanje številnih otrok je po vnukovem pričevanju najedalo družinski proračun. Ded je moral prodati celo svoj dragoceni klavir, da je vsaj za nekaj časa pokrila družinske stroške (Košutnik, 2010, 34). V takšnih razmerah je dočkal leta 1932 tudi svojo upokojeitev.

ŠOLSKA KRONIKA KOT POLITIČNA IZPOVED

Po Košutnikovem prepričanju je bil slovenski značaj Šentilja rešen šele z nastankom jugoslovanske države: »Iz Beograda je zapihlali drugi veter, slovenski tlačani prej narodno, zdaj državno obmejnega Sv. Ilja so prosto dvignili glave, naši narodni nasprotniki so jih morali presenečeni skloniti.« (NUK, OJM, ŠŠK, 4). V tem prispevku predstavljeno Košutnikovo besedilo tako ni zgolj kronološki prikaz dogajanja na šoli, ki je ležala na stičišču nemštva in slovenstva, ampak gre tudi za svojevrstno politično izpoved v prelomnem obdobju narodne zgodovine, ko »je nemško-avstrijski poraz rodil Jugoslavijo«.¹⁸

Že v uvodu šentiljske šolske kronike je Košutnik navedel precej poudarkov, s katerimi je podčrtal svojo privrženost Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. To je bilo seveda mogoče najbolje utemeljiti z odločno kritiko razmer v stari Avstriji: »Slovanskim narodom Avstrija ni bila dobra mati; do mozga prepojena z nemškim duhom jim ni priznala niti navadnih, naravnih človeških, še manj pa državljskih pravic. Hvaležnosti napram slovanskim plemenom sploh ni poznala: ni se hotela zavedati, kako se jim ima tako že izza prvih turških navalov skozi stoletja notri do ogrskega punta zahvaljevati za svoj tolikokrat ogroženi obstoj. In kdo jo je rešil leta 1848., ko so se v njenej metropoli začeli dvigati ravno tisti njeni otroci, ki so ji bili najbolj prirasli k srcu?« Takšna Košutnikova ocena je bila povsem v skladu s takrat prevladujočim kritičnim pogledom na bivšo monarhijo kot »ječo narodov«. K temu pa je običajno sodila tudi trditev o domnevnih »drobtinicah«, ki da so jih morali pobirati Slovenci v podrejeni vlogi glede na dominanten položaj nemštva: »Ko je nemški narod razkošno sedel pri politični mizi, užival vse državne dobrine v popolni meri, neumorno škilil čez severno mejo ter vztrajno delal v prilog pridružitve Avstrije k Nemčiji, moral smo – seosebno mi Jugoslovani – desetletja in desetletja beraško prositi za drobtinice, katere je Avstrija le nerada dala padati raz svojo mizo.« (NUK, OJM, ŠŠK, 1). Že v Taaffejevi dobi se je teh drobtinic sicer nabralo kar precej, zlasti, ko gre za uveljavljanje slovenskega jezika na šolskem, upravnem in sodnem področju. Toda to je veljalo večinoma za slovensko jedro deželo Kranjsko, manj pa za druga območja, poseljena s slovenskim prebivalstvom.

Po Košutnikovem mnenju je avstrijska država spodbujala razvoj nemškega šolstva, precej manj pa je bila naklonjena nastajanju slovenskih šol. To je še posebej veljalo za obmejno območje, kar so na svoji koži izkusili tudi šentiljski Slovenci. Pri tem nemški »varuhi nacije«, če si izposodimo naslov Judsonove knjige, niso izbirali sredstev. Oči-

18 NŠAM, PŽ, Zgodovina šentiljske župnije, 26.

tno je, da so bili žrtve takšne politike tudi in predvsem otroci. Ob podpori *Schulvereina* so bili namreč učenci na nemški šoli v precej boljšem gmotnem položaju od njihovih slovenskih vrstnikov, kar se je kazalo celo pri obdaritvah na božičnih praznovanjih. A tudi maščevalnost, ki je ponekod udarila na plano v prevratni dobi, je posegla v otroški vsakdan. Prisilna premeščanja otrok iz nemške v slovensko šolo, ki jih Košutnik v svoji kroniki opisuje kot nekaj neprijetnega, a vendarle samoumevnega, so morda najbolj drastičen primer novih krivic kot posledice starih.¹⁹

V obdobju med obema vojnama je Šentilj ohranil posebno mesto v opisih narodnostnih bojov v stari monarhiji. Še v *Krajevem leksikonu Dravske banovine* leta 1937 je izpostavljen kot »prava slovenska trdnjava na naši severni meji« (KLDB, 1937, 444). Po pričevanju borca za severno mejo Miloša Vauhnikarja so želeli v času Kraljevine Jugoslavije postaviti spomenik generalu Maistru prav blizu meje v Šentilju pred Špiljem. Čeprav je bil denar kiparju Nikolaju Pirnatu že izročen, pa je druga svetovna vojna preprečila uresničitev tega načrta (Vauhnikar, 2012, 248). Po drugi strani je nemška publicistika opozarjala na ravnanje novih oblasti in njihov odnos do manjšinskih zahtev. Izguba Spodnje Štajerske se je usidrala v zgodovinsko zavest, v kateri se je bolj ali manj odkrito odražala želja po vrnitvi (Koren, 1946).

A tragičnost dogajanj ob nastanku jugoslovanske države v veliki meri zbledi, če jih primerjamo z raznarodovalnimi metodami nacističnih okupatorjev dve desetletji kasneje. Kot beremo v poročilu šentiljskega šolskega upravitelja Adama Sardoča, je bil interes nacistov za Šentilj zaradi njegove vloge »stare trdnjave Slovencev« še posebej izrazit. Vlogo »pete kolone« so po Sardočevih navedbah opravili predvsem kolonisti iz Württemberga, skupaj okoli 40 družin, ki so prišle v Šentilj že pred prvo svetovno vojno. Okupatorjem so kot pomočniki služili domačini, ki so nekoč obiskovali »šulferajnsko šolo«. Pouk na šoli se je sedaj izvajal samo v nemščini, nacisti pa so njeno knjižnico bogato opremili. Nacisti so takoj ustanovili tudi nemški vrtec in ga opremili z vsem potrebnim. Pogovori otrok v slovenščini so bili strogo prepovedani. Nemška dekleta so bila zadolžena, da hodijo od hiše do hiše in preverjajo, ali otroci govorijo nemško. A nacistična Nemčija je bila poražena in spet je nastopila nova doba. Nemške knjige je slovensko učiteljstvo izločilo in predalo v tovarno za papir. Uničili so tudi vse izdelke učencev, od učil pa so ostali samo štirje zemljevidi propadle Velike Nemčije.²⁰

Šentiljska šola se je po koncu druge svetovne vojne spet znašla v novi državi, tokrat v socialistični Jugoslaviji. Upokojeni nadučitelj Silvester Košutnik njenega nastanka ni dočakal. Umrli je 30. junija 1944.

19 Sploh bi bilo zanimivo primerjati, kakšni so bili po prevratu odnosi med narodnima skupnostma tako v podeželskih kot tudi urbanih okoljih. Dobro izhodišče za nadaljnje znanstveno preučevanje predstavlja kratek spominski zapis Janeza Gradišnika, ki prikazuje razmere v poprevratnem Slovenj Gradcu (Gradišnik, 1993).

20 SŠM, MOŠŠ, Adam Sardoč, Podatki o dogodkih na osnovni šoli Št. Ilj v Slov[enskih] gor[icah] za časa domovinske vojne, tipkopis, 25. 8. 1946.

THE SCHOOL OF ŠENTILJ BETWEEN THE TWO STATES. THE OVERTURN AS REPORTED IN THE SCHOOL CHRONICLE OF SILVESTER KOŠUTNIK

Andrej RAHTEN

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: andrej.rahten@zrc-sazu.si

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: andrej.rahten@um.si

SUMMARY

In the Slovene historiography, school chronicles are recognized as a valuable historical source for the history of education. At the same time, they can be used as an important source for other historical processes. This is also the case in this article which deals with national struggles in the Styrian village of Šentilj (St. Egydi) during the transitional period from the Habsburg Monarchy towards the Yugoslav state.

The author of the school chronicle Silvester Košutnik, who was a teacher at the school before and after the Great War, was an important witness and actor of the nationalistic confrontation between the Slovene and the German party in Šentilj. The place was chosen as one of the main targets of the German nationalist school association Deutscher Schulverein and its notorious colonial pendant Südmark, which encouraged settlers from the German-speaking regions to colonize the mostly Slovene populated area on the ethnic frontier. Whereas the Slovene children attended the public school in the village, the Deutscher Schulverein established in 1889 its own private institution for the German-speaking pupils, which received substantial financial support.

The pre-war political confrontation in Šentilj has already been analysed by Pieter Judson in his classical work Guardians of the Nation. This article could be regarded as its sequel which focusses on the developments after the fall of the Habsburg Monarchy. Whereas in the pre-War period the Slovene school of Šentilj was operating under big pressure from the German-dominated educational and political authorities, the tables were turned in the new state. The educational legislation of the newly established Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes aggravated the educational conditions for the members of minorities, leading to a step-by-step decrease of numbers of German-speaking pupils in Slovenia.

In the school chronicle of Košutnik there are many interesting first-hand descriptions of the educational problems in Šentilj in the transitional period from the old to the new state. The former school of the Deutscher Schulverein in Šentilj was immediately closed down and reduced to a single parallel class as an appendix to the Slovene one. Finally, the only existing German-speaking class was officially abolished in the school year of 1935/36, thus ending a long-lasting nationalist struggle for the dominance in Šentilj and its surroundings.

Keywords: Šentilj, education, Habsburg monarchy, Yugoslavia, nationalism

VIRI IN LITERATURA

- ASBL, OMEV** – Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Ljubljana (ASBL), Osebna mapa Evalda Vračka (OMEV).
- ASBL, OMSK** – ASBL, Osebna mapa Silvestra Košutnika (OMSK).
- DADK** – Družinski arhiv Dušana Košutnika.
- NŠAM, PŽ** – Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Popis župnij (PŽ), D XVIII, Jarenina.
- NUK, OJM, ŠŠK** – Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (NUK), Rokopisni oddelek, Ms 1963, Ostalina Janka Mačkovška (OJM), Silvester Košutnik, Šolska kronika šole v Št. Ilju od prevrata do konca šol[skega] leta 1920/21 (ŠŠK).
- NUK, ZZK** – NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1113, Zapuščina Zofke Kvedrove (ZZK).
- OAA** – Osebni arhiv avtorja.
- PAM, FOŠŠ** – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Fond Osnovna šola Šentilj v Slovenskih goricah, sig. 1421066, škatla 9 (FOŠŠ).
- SŠM, MOŠŠ** – Slovenski šolski muzej, Ljubljana (SŠM), Mapa Osnovne šole Šentilj (MOŠŠ).
- Bartsch, R. H. (1912):** Das deutsche Leid: Ein Landschafts-Roman. Leipzig, L. Staackmann.
- Bele, M. & A. Ravnikar (2017):** Othmar Reiser, mariborski župan v letih 1850–1861. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 741–760.
- Cvirn, J. (1993):** Volilne mahinacije ob severni meji pred prvo svetovno vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 64 = n. v. 29, 1, 93–99.
- Cvirn, J. (1997):** Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914). Maribor, Založba Obzorja.
- Čuček, F. & M. Moll (2006):** Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikov. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Dolenc, E. (1995):** Karel Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje v Narodni in Deželni vladi v Ljubljani 1918–1920. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 66 = n. v. 31, 2, 284–291.
- Drobesch, W. (1992):** Deutscher Schulverein. Njegova ideologija, notranja struktura in delovanje s posebnim ozirom na Slovenijo. *Zgodovinski časopis*, 46, 2, 187–196.
- Gradišnik, J. (1993):** O Nemcih pri nas po letu 1918. *Zgodovinski časopis*, 47, 2, 311–312.
- Grdina, I. (1995):** Nemško-slovenski odnosi v očeh slovenskih miselnih elit prve polovice XX. Stoletja. V: Rozman, F. (ur.): *Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes*. Ljubljana, Nacionalni komite za zgodovinske vede, 91–117.
- Hazemali, D., Matjašič Friš, M., Šela, A. & K. Schmidt Krajnc (2018):** Med priložnostmi in pomanjkanjem: Maribor v času prvega županskega mandata dr. Alojzija Juvana, 1928–1931. *Acta Histriae*, 26, 1, 159–180.

- Jenuš, G. (2017):** „Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!“ 1: Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 901–928.
- Judson, P. (2006):** *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press.
- KLDB (1937):** *Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana, Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine.
- Koren, H. (1946):** *Fahrt in die Heimat*. Graz, Querschnitt Verlag.
- Košutnik, D. (2010):** *Družinsko deblo in zgodovina učiteljske družine Košutnik*. Celje, samozaložba.
- [K]ošutnik, S. (1913):** *Balkansko-turška vojna: kratak opis vojne l. 1912*. Ljubljana, Anton Turk.
- Melik, V. (1970):** *Slovinci in ‚nova šola‘*. V: Schmidt, V., Melik, V. & F. Ostanek (ur.): *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana, Slovenski šolski muzej, 629–640.
- Ostanek, F. (1953):** *Pomen šolskih kronik za zgodovino šolstva*. *Kronika*, 1, 3, 177–183.
- Ostanek, F. (1966):** *Pregled razvoja manjšinskega šolstva na slovenskem ozemlju*. Ljubljana, Slovenski šolski muzej.
- Potočnik, D. (2008):** *Zgodovinske okoliščine delovanja generala Rudolfa Maistra na Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju*. Ljubljana, Založba Koščak.
- Roter, P. (1996):** *Razvoj mednarodnopravnega varstva manjšin od 17. stoletja do obdobja Društva narodov*. *Razprave in gradivo*, 31, 193–215.
- Suppan, A. (1988):** *Zur Lage der Deutschen in Slowenien zwischen 1918 und 1938. Demographie – Recht – Gesellschaft – Politik*. V: Rumpler, H. & A. Suppan (ur.): *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien*. Wien, München, Österreichisches Ost- und Südosteuropainstitut, 171–240.
- Skitek, V. (2017):** *Aleksander Nagy – župan mestne občine Maribor na prelomu iz 19. v 20. stoletje*. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 873–900.
- Šeško, A. (1977):** *Šola ob meji, v soncu in viharjih. Šentilj v Slovenskih goricah*. Osnovna šola Rudolfa Maistra.
- Šeško, A. (2013):** *Zgodovina skozi vojne vihere*. V: Radovanovič, S. (ur.): *Zbornik občine Šentilj skozi čas. Šentilj, Občina Šentilj*, 59–69.
- Vauhnik, M. (2012):** *Pe-fau in dvajseto stoletje*. Ljubljana, Jutro.
- Vovko, A. (1986):** *Nemško manjšinsko šolstvo na Slovenskem v obdobju stare Jugoslavije*. *Zgodovinski časopis*, 40, 3, 311–321.
- Vovko, A. (1999):** *Delovanje Deutscher Schulverein na Slovenskem Štajerskem v luči pisanja Slovenskega Branika*. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 70 = n.v. 35, 3, 431–452.
- Žebot, F. (1939):** *Izza narodnostnih bojev na severni meji*. *Slovenec*, 29, 4. 2. 1939, 5.